

Суд відзначив, що первинне розслідування (дiзнання) було проведено швидко — упродовж кількох днів від дня смерті. Однак воно не відповідало мінімальним вимогам незалежності, оскільки особа, яка його проводила (начальник в'язниці), була представником органу влади, залученого до справи. Як видається, обсяг зазначеного розслідування обмежувався лише встановленням причин смерті. Питання про можливу відповідальність адміністрації в'язниці не з'ясовувалося. Дізнання майже зовсім не відповідало вимозі про необхідність здійснення громадського контролю. Не оспорювався і той факт, що сім'ю Віктора Трубнікова навіть не було повідомлено про формальні причини відмови у порушенні кримінальної справи. Зрештою національний суд оцінив проведене розслідування як недостатнє і визнав відмову порушити кримінальну справу незаконною. З огляду на зазначене Суд не міг визнати проведене дізнання ефективним розслідуванням у розумінні прецедентної практики Суду.

Стосовно розслідування, проведеного у 2002 р., Суд відмітив, що воно було розпочато лише після того, як Уряд дізнався про звернення заявника до Суду, тобто лише через три роки з часу інциденту. Суд нагадав свій висновок про те, що у справах про смерть за суперечливих обставин винятково важливим є негайне проведення розслідування. Сплив часу неодмінно призводить до зменшення кількості та якості доказів. Вияв неуважного ставлення з боку відповідальних органів може підірвати довіру до тих заходів, яких вони вживають, а також бути тяжким випробуванням для сім'ї померлого.

Стосовно справи заявника Суд відзначив, що тривала й до того ж належним чином не пояснена затримка у проведенні розслідування була не тільки свідченням неспроможності компетентних органів вжити належних заходів, але й становила порушення ними їх зобов'язання виявляти уважне ставлення й оперативність у цій справі.

Крім того, у справі встановлено, що злочини вчинено на час дії КК 1960 р., а тому суд при призначенні Г. і П. покарання за сукупністю злочинів мав керуватися положеннями ст. 42 цього Кодексу, а не ст. 70 КК 2001 р.

На підставі наведеного колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційну скаргу потерпілого К. задовольнила повністю, а засудженого Г. — частково: вирок Апеляційного суду Полтавської області від 22 березня 2005 р. щодо Г. і П. скасувала і направила справу в той самий суд на новий судовий розгляд в іншому складі суддів.

Під час цього розгляду суд має усунути зазначені вище недоліки з урахуванням наведених у касаційних скаргах К. і Г. доводів, повно і всебічно дослідити всі обставини, які можуть мати значення для правильного вирішення справи, вжити заходів для перевірки скарг

Суд відзначив, що розслідування провадилося цілком без участі заявника та інших членів сім'ї. Всупереч узвичаєній національній практиці їх не було визнано потерпілими у відповідній кримінальній справі, тобто їм не було надано того процесуального статусу, який дозволив би їм впливати на хід розслідування. Навіть якщо припустити, що участь рідних у процесі слідства могла бути забезпечена іншим чином, цього все одно не було зроблено. Умови доступу родичів до матеріалів справи були цілком невизначені. Їх жодним чином не повідомляли про виявлені докази чи покази свідків. Зокрема, заявника та інших членів сім'ї не поінформували про проведення посмертної психологічної та психіатричної експертиз. Ймовірно, якби вони знали про це, то могли б певним чином надати певні дані експертам. Провадження, що здійснювалось у 2000 р., було закрито 10 жовтня. Але заявника було повідомлено про це лише через п'ять місяців. Отже, слідство не було організовано таким чином, щоб забезпечити належний громадський контроль за ним. До того ж воно у жодний спосіб не враховувало інтересів родичів померлого.

Попри те, що Суд звернув увагу на вжиття органами слідства низки важливих заходів, аби встановити справжні обставини смерті Віктора Трубнікова (допит головних свідків, проведення посмертних психіатричної та психологічної експертиз), він все ж вирішив за недоцільне давати оцінку проведеному слідству та його обсягу. Таке рішення зумовлене основним його висновком про те, що слідство було проведене з істотними недоліками. Цими недоліками були, власне, відсутність оперативності, належної сумлінності та ініціативи з боку компетентних органів, а також незабезпечення громадського контролю за слідством.

Дійшовши висновку про невідповідність розслідування мінімальним стандартам ефективності, Суд постановив, що держава порушила своє зобов'язання відповідно до ст. 2 Конвенції провести ефективне розслідування обставин смерті сина заявника.

Рішення у кримінальних справах

(Початок ухвали на с. 15)

засуджених про застосування до них незаконних методів слідства, дотримуючи при цьому вимог закону, статей 3 і 13 Конвенції про захист прав і основних свобод людини та п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 11 лютого 2005 р. № 2 «Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування».

Якщо в результаті нового судового розгляду суд дійде висновку про винність П. і Г. у вчиненні інкримінованих їм злочинів, він має при кваліфікації відповідних діянь ретельно з'ясувати зміст і спрямованість умислу винних, зокрема, врахувати факт здійснення пострілів з бойового пістолета у темну пору доби, їх чисельність і спрямованість у бік потерпілого, перевірити інші докази щодо змісту умислу обвинувачених та доводи потерпілого про те, що мав місце замах на його вбивство.

На допомогу судді

Право особи на розгляд її справи незалежним і безстороннім судом у світлі рішень Європейського суду з прав людини

С.О. Іваницький,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу та судоустрою
Луганського державного університету
внутрішніх справ МВС України

У зв'язку із проведенням у нашій державі судово-правової реформи актуальним є тлумачення та наближення до загальноєвропейських стандартів застосування оціночних категорій «незалежний» і «безсторонній» суд, що зумовлює необхідність аналізу напрацьованої десятиріччями практики Європейського суду з прав людини (далі — Суд).

У Конвенції про захист прав і основних свобод людини (ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 р.; далі — Конвенція) передбачено, що кожна людина має право на справедливий і відкритий розгляд справи незалежним і безстороннім судом упродовж розумного строку, встановленого законом (п. 1 ст. 6). Українські правники вже розглядали деякі аспекти застосування цієї норми¹.

Водночас із прийняттям Судом нових рішень постійно поглиблюється тлумачення п. 1 ст. 6 Конвенції, що з урахуванням проблем, пов'язаних з належним розумінням оціночних категорій «незалежний» і «безсторонній» суд у вітчизняному праві, потребує відповідного наукового аналізу застосування наведеного положення². Конкретизація логічного обсягу понять «незалежний» та «безсторонній» суд необхідна й у зв'язку з розширенням функцій інституту непрофесійних суддів (народних засідателів), що запроваджуватимуться не тільки у кримінальному, а й у цивільному судочинстві (з набранням чинності новим Цивільним процесуальним кодексом України). Чітке розуміння сутності аналізованих категорій при відводі судді (народного засідателя) є запорукою забезпечення справедливого і законного складу суду. З огляду на це актуальним є аналіз практики застосування п. 1 ст. 6 Конвенції в процесі її становлення та розвитку з метою утвердження визнаних демократичними країнами стандартів правосуддя у вітчизняній правозастосовній практиці.

Згідно з прецедентною практикою Суду дефініція «незалежний суд» означає насамперед «незалежний від виконавчої влади і сторін у справі» (див. напр.: Ringeisen v. Austria judgement of 23 June 1973, Series A,

No. 16, p. 95), має поліелементну структуру та передбачає обов'язкове врахування таких критеріїв: спосіб призначення суддів і позбавлення їх повноважень; строк перебування їх на посаді; наявність гарантій проти будь-якого тиску, зокрема, належний рівень матеріального забезпечення, наявність у цієї інституції зовнішніх ознак незалежності³.

Той факт, що члени судового органу призначаються виконавчою владою, сам по собі не є порушенням Конвенції (див.: Campbell and Fell v. United Kingdom judgement of 28 June 1984, Series A, No. 80, p. 79). Проте Конвенція може бути визнана порушеною у випадку, коли заявник доведе, що процедура призначення членів судового органу в цілому мала незадовільний характер або створення спеціального органу для розгляду справи було пов'язано зі спробою вплинути на її вирішення (див.: Zand v. Austria judgement of 12 October 1978, Series A, No. 15, p. 77).

Тривалий строк здійснення суддею повноважень є певним чином гарантією його незалежності. Так, у справі «Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії» Суд визнав, що шестирічна тривалість строку служби членів Апеляційної ради є гарантією її незалежності⁴.

¹ Див.: Шишкін В. Організація судоустрою у світлі вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини // Право України. — 2000. — № 9. — С. 21–23; Городовенко В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише законі як один з основних принципів судочинства в Україні // Право України. — 2002. — № 4. — С. 124–127; Кононенко В.І. Неупередженість суддів // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 2. — С. 56–59.

² Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин 1, 2 ст. 126 Конституції та ч. 2 ст. 13 Закону «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 12. — С. 18–22.

³ Див.: «Т. проти Сполученого Королівства» і «V. проти Сполученого Королівства». Рішення від 16 грудня 1999 р. № 719. Коментарі Секретаря Суду / Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2000. — № 1. — С. 59–60; «Фіндлі (FINDLAY) проти Соединенного Королевства». Судебное решение от 25 февраля 1997 г. / Европейский суд по правам человека. Избранные решения : В 2 т. — Т. 2. — М., 2000. — С. 407. — (Тут і далі — переклад автора).

⁴ Див.: «Ле Комт (Le Comte), Ван Левен (Van Leuven) і Де Мейер (De Meyere) проти Бельгії». Судебное решение от 23 июня 1981 г. / Там же. — Т. 1. — М., 2000. — С. 346.

Зовнішні атрибути судового провадження ще не є показником незалежності суду. У справі «Беліос проти Швейцарії» створена при муніципалітеті поліцейська комісія була наділена судовою функцією щодо розгляду окремих справ про вчинення особами незначних правопорушень і складалася з одного поліцейського службовця високого рангу, який одноосібно вирішував справи. Хоча ця посадова особа не підкоряється вказівкам влади, прийняла присягу і не підлягає звільненню протягом чотирирічного строку, проте учасники процесу, як зазначив Суд, уважають її представником поліції, який має діяти згідно з наказом чи розпорядженням державних органів і бути солідарним зі своїми колегами. Тому в заявниці обґрунтовано могли виникнути сумніви щодо незалежності зазначеної комісії, а отже, цей орган не відповідає вимогам п. 1 ст. 6 Конвенції⁵.

Суд ухвалив ряд рішень, в яких визнав порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції розгляд справ військовими суддями, зазначивши, що незалежність і безсторонність військових суддів залишаються сумнівними через певні особливості їхнього статусу — вони є військовослужбовцями, підпорядкованими військовому відомству, яке, у свою чергу, отримує накази від виконавчої влади⁶.

Визначення юридичного змісту оціночної категорії «безсторонній суд» зумовлює необхідність врахування суб'єктивного та об'єктивного критеріїв безсторонності. Перший з них означає, що суддя має бути суб'єктивно вільним від упередженості при розгляді справи; другий — що суддя має забезпечити достатні гарантії для усунення будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо його неупередженості.

Конкретизуючи суб'єктивний критерій, Суд підкреслює, що поки не доведено інше, діє презумпція особистої безсторонності судді⁷. Таку презумпцію спростувати досить складно. Критерієм суб'єктивної безсторонності є відсутність з боку судді умисних або необережних дій чи висловлювань, які б свідчили про пряму чи опосередковану особисту зацікавленість у вирішенні справи або іншим чином давали б підстави сумніватися в його неупередженості. Суб'єктивна упередженість полягає, як правило, в умисних чи необережних діях або висловлюваннях суддів (присяжних) перед початком чи під час судового розгляду справи. Так, перед початком слухання справи «Ремлі проти Франції», в якій обвинувачувалися дві особи алжирського походження, один із членів суду асизів (континентальна модель суду присяжних. — С.І.) допустив висловлювання расистського змісту. Адвокати підсудних звернули увагу суду асизів на зазначене висловлювання та попросили зафіксувати його у матеріалах справи разом із письмовим свідченням про це пані М. Суд асизів задовольнив лише прохання долучити до справи письмову заяву та згодом постановив вирок про довічне ув'язнення заявника. Констатуючи в цьому випадку порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, Суд звернув увагу на те, що непроведення національним судом розслідування з приводу наведеного факту за наявності такого повноваження позбавило заявника мож-

ливості реалізувати своє право на захист, зокрема, він не міг заявити відвід цьому присяжному (що можливо тільки під час добору членів журі), направити скаргу до кримінальної палати Касаційного суду, що могло відобразитися на безсторонності суду в цілому⁸.

У світлі прецедентної практики Суду об'єктивно безсторонним є судовий орган, діяльність якого відповідає таким критеріям: забезпечується не лише здійснення правосуддя, а й зовнішній вияв того, що відбувається; суддею створено достатні гарантії для усунення об'єктивно виправданих підстав (і навіть потенційної можливості) побоюватися, що він, незалежно від особистої поведінки, не є безсторонним.

При зовнішній демонстрації судом незалежності та безсторонності можуть виникнути щодо цього сумніви. Тому важливою є та довіра, яку суди в демократичному суспільстві повинні викликати у громадськості і понад усе, якщо йдеться про кримінальне провадження, — в обвинуваченого (див.: Hauschildt v. Denmark judgment of 24 May 1989, Series A, No. 154, p. 48).

Суд не завжди послідовно дотримувався позиції щодо того, чия думка є вирішальною при оцінці ступеня об'єктивної безсторонності судових органів. Так, у справі «Декуббер проти Бельгії» Суд встановив, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки суддя «міг в очах обвинуваченого» здаватися негативно налаштованим проти нього (див.: De Cubber v. Belgium judgment of 26 October 1984, Series A, No. 86, p. 29). У справі «Боргерс проти Бельгії» Суд зазначив, що нейтралітет генерального адвоката слід було розглядати «з точки зору сторін» (див.: Borgers v. Belgium judgment of 30 October 1991, Series A, No. 214-B, p. 26).

Правники європейських країн, США слушно зауважують, що ці формулювання є варіантами, які ґрунтуються на принципі, згідно з яким потрібна наявність не лише самого правосуддя, а й його зовнішніх ознак. При цьому вони дотримуються позиції (яка є щонайменше спірною), котра полягає в тому, що найголовнішими ознаками безсторонності правосуддя є ті, які сприймаються обвинуваченим⁹.

Водночас у справі «Хаузішльдт проти Данії» Суд дещо відкоригував свою позицію, відтворивши її у деяких рішеннях: «Для висновку про наявність у конкретній справі правомірної підстави сумніватися у безсторонності судді думка обвинуваченого може враховуватися, але вона не має вирішального значення. Вирішальним є те, чи можна вважати такі сумніви

⁵ Див.: «Белиос против Швейцарии». Судебное решение от 29 апреля 1988 г. Там же. — Т. 1. — С. 577.

⁶ Див.: Рішення Палати у справі «Альгур проти Туреччини» від 22 жовтня 2002 р. Коментарі Секретаря Суду / Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2002. — № 4. — С. 85; Рішення Палати у справі «Сехер Караташ проти Туреччини» від 9 липня 2002 р. Коментарі Секретаря Суду // Там же. — № 3. — С. 75; Рішення «Сенер проти Туреччини» від 18 липня 2000 р. Коментарі Секретаря Суду // Там же. — 2000. — № 3. — С. 207.

⁷ Див.: «Ле Комт (Le Compt), Ван Левен (Van Leuven) и Де Мейер (De Meijere) против Бельгии». Судебное решение от 23 июня 1981 г. / Европейский Суд по правам человека : Избранные решения. — Т. 1. — С. 347.

⁸ Див.: «Ремли (Remli) против Франции». Судебное решение от 23 апреля 1996 г. / Там же. — Т. 2. — С. 197—198.

⁹ Див.: Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / Пер. з англ. — К., 1997. — С. 454.

об'єктивно виправданими» (див.: Hauschildt v. Denmark judgment of 24 May 1989, Series A, No. 154, p. 48).

Досить часто Суд визнає порушенням об'єктивного тесту на безсторонність у тих випадках, коли суддя, який заслуховує справу, брав участь у досудовому провадженні в цій справі. Так, у справі «П'ерсак проти Бельгії» Суд зазначив, що якщо особа раніше обіймала в прокуратурі посаду, яка б зобов'язувала її розглядати цю справу, а згодом розглядає ту саму справу як суддя, громадськість має підстави сумніватися в його безсторонності (див.: Piersack v. Belgium judgment of 1 October 1982, Series A, No. 53, p. 30). Аналогічні рішення у ситуації, коли один із членів судової колегії раніше виконував обов'язки слідчого судді в межах цього ж провадження, Суд прийняв у справах «Де Кюббер проти Бельгії», «Хаузішльдт проти Данії» (див.: De Cubber v. Belgium judgment of 26 October 1984 Series A, No. 86, p. 32—33; Hauschildt v. Denmark judgment of 24 May 1989 Series A, No. 154, p. 48—53) тощо.

Проте у ряді рішень Суд намагається більш диференційовано підходити до вирішення питання щодо впливу «досудової» діяльності судді на рівень безсторонності суду. У справі «Нортієр проти Нідерландів» Суд зауважив, що «один лише факт про те, що суддя приймав рішення на досудовому етапі... не можна вважати підставою для сумнівів щодо його безсторонності; основне значення у справі мають обсяг і характер цих рішень» (див.: Nortier v. the Netherlands judgment of 24 August 1993, Series A, No. 267, p. 33).

У справі «Сен-Марі проти Франції» двоє з трьох членів суду раніше приймали рішення про відмову у звільненні заявника з-під варти, що не було визнано порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки попереднє рішення обмежувалося лише короткою оцінкою представлених фактів з метою встановити, чи *prima facie* обґрунтованими є підозри поліції та чи дають вони підстави побоюватися, що обвинувачений втече з-під варти (див.: Sainte-Marie v. France judgment of 16 December 1992, Series A, No. 253, p. 33). Такі рішення Суд ухвалив у ряді інших справ (див.: Thorgerir Thorgerirson v. Iceland judgment of 25 June 1992, Series A, No. 239, p. 53; Fey v. Austria judgment of 24 February 1993, Series A, No. 225, p. 30; Padovani v. Italy judgment of 26 February 1993, Series A, No. 257, p. 28).

Щодо тлумачення об'єктивної складової категорії «безсторонній суд» Суд прийняв низку рішень, в яких визнав порушенням Конвенції ситуації, коли є підста-

ви побоюватися, що члени суду (за відсутності упередженості до сторін) перебувають у прямій чи опосередкованій службовій, фінансовій, політичній тощо залежності від сторони у справі (відповідача). Так, у справі «Сигурдсон проти Ісландії» Суд дійшов висновку про порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, мотивуючи це тим, що під час розгляду позову заявника до Державного банку Ісландії чоловік судді, яка розглядала справу, був боржником цього банку та врегулював значну частину фінансових зобов'язань перед банком. У рішенні Суду зазначено, що «незважаючи на відсутність підстав вважати, що суддя та її чоловік мали пряму зацікавленість у результаті розгляду справи за позовом заявника до Державного банку Ісландії, участь судді у процедурах з урегулювання боргу, поступки, що отримані її чоловіком, і відносини останнього з цим банком мали такий характер, а також часовий збіг з початком розгляду справи Верховним судом Ісландії, що в заявника могли з'явитися обґрунтовані сумніви щодо належної безсторонності суду»¹⁰.

У справі «Хольм проти Швеції» (див.: Holm v. Sweden judgment of 25 November 1993, Series A, No. 279, pp. 32, 33), в якій порушувалося питання про притягнення до відповідальності за наклеп, Суд визнав, що заявник був позбавлений можливості розгляду справи безсторонним судом присяжних, оскільки більшість із них належала до політичної партії, що була власником компанії, яка опублікувала неправдиві, за твердженням заявника, відомості. Суд ухвалив досить багато рішень щодо справ цієї категорії¹¹.

Отже, разом з існуючими у вітчизняному судочинстві критеріями визначення об'єктивності і безсторонності суддів на основі окреслених у процесуальному законі підстав, Суд вимагає брати до уваги дещо ширше коло обставин, зокрема зовнішнього характеру, за яких дедалі більше враховуються думки підсудного та сторін у справі, що свідчить про необхідність наукових розробок з метою досягнення відповідності національних умов правозастосування до західноєвропейських стандартів.

¹⁰ Див.: «Сигурдссон против Исландии». Постановление от 10 апреля 2003 г. Коммюнике Секретаря Суда // Бюллетень Европейского суда по правам человека. — 2003. — № 9. — С. 24.

¹¹ Див.: «Пескадор Валеро против Испании». Постановление от 17 июня 2003 г. Коммюнике Секретаря Суда // Бюллетень Европейского суда по правам человека. — 2003. — № 11. — С. 17—18; «Белиос против Швейцарии». Судебное решение от 29 апреля 1988 г. / Европейский суд по правам человека : Избранные решения. — Т. 1. — С. 568—580; див. також: Sramek v. Austria judgment of 22 October 1984, Series A, No. 84, p. 42.

Summary

Examines peculiarities of ECHR's interpretation of article 6 (1) to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Analyzing Court's case law and doctrine sources the author specifies sense of criteria of the independent and impartial proceeding in the light of maintenance and improvements of the judicial operation at the present stage of the state-legal development.